

- Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii.* Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea National University, 2013. Issue 10. S. 208–212. [in Ukrainian].
- DAMO – Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archive of Mykolaiv Region].
- Zolotar, 2019 – Zolotar L. M. Rozvytok sukhoputnykh shliakhiv spoluchennia Tavriiskoi hubernii v 1864–1914 rr. [Development of land communication routes of Tavriia Governorate in 1864–1914]. PhD diss. (History of Ukraine). Berdiansk–Zaporizhzhia: Berdiansk State Pedagogical University; Zaporizhzhia National University, 2019. 245 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zolotar_Liudmyla/Rozvytok_sukhoputnykh_shliakhiv_spoluchennia_Tavriiskoi_hubernii_v_1864-1914_rr.pdf. [in Ukrainian].
- Mironova, 2011a – Mironova I. S. Poshtovi ta poshtovo-telehrafni ustanovy Pivdnia Ukrainy: dorevoliutsiina istoriohrafia problem [Postal and postal-telegraph institutions of Southern Ukraine: prerevolutionary historiography of the problem]. *Naukovi pratsi. Istoriiar.* 2011, issue 134. Vol. 147. S. 92–96. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2011/147-134-19.pdf>. [in Ukrainian].
- Mironova, 2011b – Mironova I. S. Poshtovo-telehrafnyi zviazok na pivdni Rosiiskoi imperii v roky pravlinnia Oleksandra III [Postal and telegraph communication in the South of the Russian Empire during the reign of Alexander III]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova*, Odesa. 2011. S. 288–303. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57270981-6220-4f35-80f7-3d745016de17/content>. [in Ukrainian].
- Rudenko, 2018 – Rudenko Yu. M. Diialnist ustanov poshty i telehrafu na Pravoberezhnii Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The activities of post and telegraph institutions in Right-Bank Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. PhD diss. (History of Ukraine). Cherkasy: Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 2018. 243 s. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudenko_Yuliia/Diialnist_ustanov_poshty_i_telehrafu_na_Pravoberezhnii_Ukraini_druha_polovyna_KhKhK_h_pochatok_KhKhK_s.pdf. [in Ukrainian].
- Shliakhov & Kovalchuk, 2018 – Shliakhov O. B., Kovalchuk T. V. Poshtovo-telehrafnyi ta telefonnyi zviazok v Ukraini v druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [Postal-telegraph and telephone communication in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 2018. Issue 28. S. 203–230. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ecad506f-b241-44b1-b919-43524bd09b37/content>. [in Ukrainian].
- Yakubets, 2019 – Yakubets A. V. Rozvytok telehrafnoho zviazku v Ukraini u druhi polovyni XIX – pershii polovyni XX st. (za materialamy fondovoi kolektsii NMIU) [Development of telegraph communication in Ukraine in the second half of the 19th – first half of the 20th centuries (based on the collection of the National Museum of the History of Ukraine)]. *Naukovi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Seria: Istoriiar*, Kyiv, 2019. issue 5. S. 1–10. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yakubets_Alona/Rozvytok_telehrafnoho_zviazku_v_Ukraini_u_druhi_polovyni_XIX_pershii_polovyni_XX_st.pdf. [in Ukrainian].
- Randolph, Bowers, 2017 – Randolph J., Bowers K. Communication and obligation: the postal system of the Russian Empire, 1700–1850. In S. Franklin, K. Bowers (eds), *Information and Empire: Mechanisms of Communication in Russia, 1600–1850*. Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2017. Pp. 155–184. DOI: 10.11647/OBP.0122.05. URL: <https://books.openbookpublishers.com/10.11647/obp.0122/ch5.xhtml>. [in English].

Перше надходження – 10.01.2026

Прийнято до друку – 28.02.2026

Оприлюднено на сайті – 06.05.2026

DOI: 10.31499/2519-2035.14.2026.358607

УДК 94(477):271.2-725-312.7"1914/1918":070.482(477-25)](045)

Віталій ТАЦІЄНКО,
orcid.org/0000-0003-3372-9765
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури України
Уманського національного університету
(Україна, Умань)
tatsiyenko1990@ukr.net

Наталія ТАЦІЄНКО,
orcid.org/0000-0002-7872-9008
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури України
Уманського національного університету
(Україна, Умань)
tatsiyenko_natalia@ukr.net

СЛУЖІННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «КИЄВСКИХ ЕПАРХИАЛЬНИХ ВЕДОМОСТЕЙ»)

На основі аналізу матеріалів часопису «Киевские епархиальные ведомости» у статті висвітлено багатоаспектну діяльність православного духовенства Київської єпархії в роки Першої світової війни. Встановлено, що в умовах воєнного часу коло обов'язків кліру суттєво розширилося, охопивши від суто релігійних низку важливих державних, соціальних, інформаційно-пропагандистських завдань. Висвітлено залученість духовенства до економічних ініціатив (переписів ресурсів, агітації за купівлю військових облигацій, продовольчі обмеження задля потреб фронту), доброчинності, опіки над постраждалими від війни. Звернуто увагу на роль пастирів у підтримці морального духу населення, протидії панічним настроям та формуванні патріотизму.

Ключові слова: Перша світова війна, Київська єпархія, православне духовенство, «Киевские епархиальные ведомости», благодійність.

Vitalii TATSIENKO,
orcid.org/0000-0003-3372-9765
PhD (History),
Associate Professor at the Department of History and Culture of Ukraine
Uman National University
(Ukraine, Uman)
tatsiyenko1990@ukr.net

Natalia TATSIENKO,
orcid.org/0000-0002-7872-9008
PhD (History),
Associate Professor at the Department of History and Culture of Ukraine
Uman National University
(Ukraine, Uman)
tatsiyenko_natalia@ukr.net

SERVICE OF THE ORTHODOX CLERGY DURING THE FIRST WORLD WAR (BASED ON MATERIALS FROM «KIEVSKIE EPARKHIALNYE VEDOMOSTI»)

The First World War became an unprecedented turning point in human history, resulting in the deaths of millions and a profound transformation of the global order. During the years of the Great War, the activities of the Orthodox Church extended far beyond purely religious functions, as under conditions of total mobilization and humanitarian catastrophe the Church evolved into one of the most important social institutions. The main purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the multifaceted activities of the Orthodox clergy of the Kyiv Eparchy during the First World War, based on a systematic study of materials published in the official periodical *Kievskie eparkhialnye vedomosti*.

The aim of the article is to highlight the key aspects of the activities of the Orthodox clergy during the First World War on the basis of materials from *Kievskie eparkhialnye vedomosti*.

It has been established that with the outbreak of the Great War, the scope of responsibilities of clergy and church officials expanded significantly, encompassing not only religious duties but also a range of important state, social, and informational-propaganda functions. Priests were involved in mobilization efforts through the maintenance of parish registers, compilation of conscription lists, and direct service in the active army as military chaplains. Church servants also took part in military actions, as many psalmists were conscripted into military service.

The role of clergy in explaining government directives and counteracting panic, rumors, and demoralization

during wartime is analyzed. Particular attention is paid to the formation of patriotic sentiments through mandatory sermons and public addresses. The involvement of the clergy in conducting all-Russian censuses of livestock and grain reserves, promoting the purchase of war bonds, and encouraging reduced meat consumption in order to preserve the empire's food resources is examined. The article also briefly addresses the participation of priests in the "Orthodox mission" in the occupied territories of Galicia, which was accompanied by the suppression of the Greek Catholic Church. The authors conclude that under the conditions of global conflict, the Orthodox clergy became an important instrument of state policy, ensuring communication between the authorities and the population.

Special attention is given to the charitable activities of the Orthodox clergy during wartime. The system of assistance to the families of mobilized soldiers, implemented through parish guardianship councils, is analyzed. The scale of financial collections within the eparchy, the activities of infirmaries at monasteries, and the establishment of shelters for refugees and orphans of fallen soldiers are highlighted. Particular attention is paid to the work of the Kyiv St. Volodymyr Brotherhood as a coordinator of large-scale humanitarian projects. However, despite significant achievements in the field of church charity, such undoubtedly noble and useful initiatives of the Holy Synod as projects to establish shelters at monasteries for disabled soldiers and orphans of the fallen remained largely without tangible results. Due to the revolutionary events, the "family care" project for orphans was not implemented.

Keywords: First World War, Kyiv Eparchy, Orthodox clergy, Kievskie eparkhialnye vedomosti, charity

Постановка проблеми. Перша світова війна стала безпрецедентним викликом для Російської імперії, радикально змінивши не лише її політичне та економічне становище, а й роль суспільних інституцій. Особливе місце в системі мобілізації внутрішніх ресурсів держави посідала Православна церква, яка будучи частиною державного апарату, перетворилася на ключового посередника між владою та населенням. Для Київської єпархії війна мала особливе значення через її прифронтовий статус, де перетиналися військові інтереси, гуманітарні потреби біженців та масштабні церковні ініціативи. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення діяльності духовенства не лише крізь призму релігійного служіння, а й як суб'єкта державної політики в умовах глобального конфлікту. Тому вивчення ролі церкви у війні, зокрема благодійницької діяльності, дозволяє побачити її як самостійний суб'єкт соціальної політики, об'єктивно оцінити реальний внесок духовенства у подолання гуманітарної катастрофи, адже створення мережі лікувальних закладів, допомога біженцям та фронту є прямою історичною паралеллю до сучасних подій в Україні.

Аналіз сучасних досліджень з теми. У працях Г. Степаненко (Степаненко, 2004; Степаненко, 2014) висвітлено умови служіння кліриків та завдання, які ставила влада перед парохами в роки Першої світової війни. Авторка підкреслює, що православне духовенство відіграло не лише духовну, а й важливу соціальну функцію, взявши на себе значну частину турбот про цивільне населення в роки воєнного лихоліття. У статті Ю. Берестеня та В. Мороза (Берестень, Мороз, 2019), присвяченій благодійницькій діяльності православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни підкреслюється, що церква стала однією з найважливіших ланок системи соціальної допомоги, продемонструвавши високий рівень мобілізації ресурсів задля підтримки як війська, так і цивільного населення. Л. Галуха (Галуха, 2019) простежує особливості залучення царським урядом духовенства Волинської єпархії як інструменту пропаганди для мотивації солдатів воювати за монархію. Авторка зазначає, що частина чорносотенного волинського духовенства долучилася до антинімецької пропаганди, спрямованої проти німецьких колоністів, яких звинувачували у розповсюдженні протестантизму та

зв'язках з ворожою Німеччиною. Це призводило до їх виселення з єпархії, що дестабілізувало прифронтове життя та суперечило реальній допомозі, яку німецькі колоністи іноді надавали біженцям. М. Цап (Цап, 2014) розглядає діяльність волинського православного духовенства в роки війни, зосереджуючи увагу на специфіці прифронтового регіону, де роль кліриків була значно складнішою, ніж у тилкових єпархіях. У статті В. Саранчі (Саранча, 2010) за матеріалами часопису «Полтавские епархиальные ведомости» розглянуто діяльність Православної церкви на території Полтавської губернії під час Великої війни. Особливу увагу приділено благодійницькій діяльності церкви та організації допомоги біженцям.

Джерельною базою дослідження є матеріали офіційної газети Київської єпархії – «Киевские епархиальные ведомости», що дозволяють реконструювати умови служіння духовенства в роки Першої світової війни, його благодійницьку діяльність.

Мета статті – висвітлити основні аспекти діяльності православного духовенства в роки Великої війни за матеріалами «Киевских епархиальных ведомостей».

Виклад основного матеріалу. На духовенство влада покладала широке коло обов'язків, не тільки релігійних, а й світських, кількість яких істотно розширилися в роки Першої світової війни. Оскільки до обов'язків священників входило ведення метричних книг, вони перевіряли та складали списки призовників, які підлягали мобілізації. Напередодні війни на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» було надруковано повідомлення від церковної адміністрації про штрафування кількох священників, які несвоєчасно надали до волосних правлінь метричні відомості про осіб, що підлягали відбуванню військової служби. Священника Преображенської церкви м. Білої Церкви Васильківського повіту О. Рудського оштрафували на 25 руб., священників с. Паникарчі Київського повіту П. Лисовицького – на 15 руб., с. Моїсеївки Сквирського повіту В. Цюменка – на 15 руб., с. Кривошеїнець того ж повіту А. Коренчевського – на 15 руб., с. Мазепинець Васильківського повіту А. Мизецького – на 5 руб., с. Острова того ж повіту Л. Павловського – на 5 руб. і псаломника того ж села П. Маркевича – на 3 руб. (От Киевской, 1914: 278).

Церковнослужителі брали безпосередню участь у бойових діях, адже багатьох псаломників призвали на військову службу. Наприклад, було мобілізовано псаломника с. Яничі Чигиринського повіту К. Безкровного (Журнал засіданий ХХХІ, 1916а: 68). А на шпальтах єпархіальних відомостей за 10–17 квітня 1916 р. опубліковано повідомлення про загибель на війні псаломника с. Піщана Звенигородського повіту І. Камінського (Движения, 1916: 169). За мобілізованими до війська псаломниками зберігалися місця служби, відповідні виплати та житло. Для заміни цих церковнослужителів священники мали знайти інших осіб, яким виплачувалася з братського кухля половина від визначеної платні. У випадку недостатності коштів потрібно було використовувати місцеві джерела, зокрема церковні прибутки та добровільні пожертви (Распоряжения, 1914а: 453–454).

Багато священників виконували свій пастирський обов'язок на фронті у

ролі військових капеланів. Так, на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» за 26 лютого 1917 р. опубліковано термінове розпорядження епархіальної адміністрації, яке вимагало відкомандирувати із Київської єпархії в розпорядження протопресвітера воєнного і морського духовенства в діючу армію на румунський фронт не менше 7 священників (Распоряжения, 1917: 51–52). Як і псаломники, згідно рішення Св. Синоду від 1 серпня 1914 р., ті священники, які направлялися в армію за мобілізаційним розписом або за окремими розпорядженнями церковного керівництва зберігали за собою місця служби та утримання (Указ, 1916с: 407–409).

З початком воєнних дій душпастирська опіка військовослужбовців набула особливої актуальності. Першочергова місія капелана полягала в духовному зміцненні та моральній підтримці воїнів. Війна спричинила стрімке збільшення кількості військового духовенства, чисельність якого порівняно з 1908 р. (975 осіб) зросла у понад п'ять разів, сягнувши близько 5000 кліриків. З них 1200 осіб становили вихідці з українських губерній: 6% псаломників, 5% дияконів, 4% священників, 2% ченців і послушників монастирів (Хитровська, 2011: 378).

Обов'язки тимчасово відряджених до відомства протопресвітера військового і морського духовенства священнослужителів викладалися у десяти пунктах:

«1) Крім щоденної молитви, обов'язкове здійснення богослужінь у недільні та святкові дні. Місцем богослужіння може бути храм, намет, житловий будинок, поле та ін. Тільки пересування військової частини та час бою можуть слугувати причиною нездійснення богослужінь. Священник зобов'язаний займатись організацією хору.

2) Здійснення урочистих молебнів перед початком бою та панахид за загиблими після бою.

3) Під час бою місце священника на передовому медичному пункті, де поранені потребують настанов та утіхи. Разом з тим, священник у будь-яку хвилину має бути готовим до виконання пастирських обов'язків в інших місцях.

4) Використовувати будь-яку можливість для підтримки серед воїнів хороброго духу, віри в Бога і поваги до Божих законів, якомога частіше спілкуватись з воїнами, хвалячи їхні позитивні риси.

5) Під контролем благочинних укомплектовувати та зберігати бібліотечні фонди.

6) Уміти перев'язати пораненого.

7) Повідомляти родичам загиблих своєї частини про смерть воїнів і місця їх поховання.

8) У разі потреби надавати допомогу воїнам іншої військової частини.

9) Організувати товариство допомоги сім'ям загиблих воїнів своєї частини.

10) Бути прикладом стійкості у вірі, виконанні священного обов'язку, тверезого і праведного життя» (Галуха, 2019: 26–27).

Зміцнення бойового духу солдатів відбувалося не лише через молитву, а й через пропагування відданості царю та монархії. Це завдання, яке традиційно

покладалося на духовенство, пропагувалося у зверненні Св. Синоду на першому з'їзді військово-морського духовенства, на сторінках церковної преси. Так, сформована в червні 1915 р. 102-а піхотна дивізія з 405-го Львовського, 406-го Щигровського, 407-го Саранського і 408-го Кузнецького полків для своїх полкових священників визначила одне із завдань у такій редакції: «Неодмінно наголошувати, що кожен російський воїн, воюючи за царя, і Росію, воює за себе, своїх батьків, дружину, дітей, своє господарство» (Галуха, 2019: 26–27).

Захоплення російськими військами західноукраїнських земель внаслідок Галицької операції супроводжувалося жорстоким окупаційним режимом та репресіями. Утисків зазнала й греко-католицька церква, натомість посилювалися позиції православ'я. 28 серпня 1914 р. архієпископа Волинського і Житомирського Євлогія (Георгієвського) призначили керуючим церковними справами на території Галичини для здійснення православної акції в окупованих землях (Стародуб, 2014: 576). Оскільки багато греко-католицьких священників втекло перед приходом російських військ або було депортовано окупаційною адміністрацією углиб Росії, на уніатські парафії призначалися православні настоятелі. Так, за зверненням архієпископа Євлогія, Св. Синод також пропонував і священникам Київської єпархії, які мали завершену семінарську освіту, володіли «живою малоросійською мовою» відправлятися до Галичини для виконання пастирських обов'язків. Зазначалося, що парахи «нововідкритих» парафій в Галичині забезпечувалися вищою платнею (в тому ж розмірі, що й священники Варшавської і Холмської єпархій) (Распоряжения, 1915а: 70).

З початком війни парафіяльне духовенство перетворилося на важливий інструмент інформаційної політики, поєднуючи духовну опіку з політичною агітацією та соціальним інформуванням. Оскільки церква мала найбільш розгалужену мережу осередків навіть у найвіддаленіших селах, вона стала головним каналом зв'язку між державою і народом. На сторінках єпархіального часопису від 10 серпня 1914 р. містилася інформація від Управління по військовій повинності, в якій зазначалося, що відповідно до закону від 25 червня 1912 р. солдатські сім'ї мали право на отримання виплат від держави. Обсяг щомісячного утримання для кожного члена сім'ї визначався відповідно до вартості «продовольчого пайка»: 1 пуду 28 фунтів борошна, 10 фунтів крупи, 4 фунтів солі і 1 фунту олії. Діти до 5 років отримували половину (От управления, 1914: 393). Духовенство роз'яснювало сім'ям мобілізованих, загиблих воїнів їх право та алгоритм отримання державної допомоги, акцентуючи увагу на віддалених «глухих» селах, де сім'ї могли й не знати про можливість утримання і перебували в скрутному матеріальному становищі у зв'язку з втратою робочих рук (Определение, 1914f: 749-753). Зокрема, відповідно до розпорядження Св. Синоду священники роз'яснювали офіцерам, священнослужителям, лікарям, сестрам милосердя, які отримали каліцтва під час бойових дій, членам сімей загиблих, зниклих безвісти правила отримання виплат від Олександрівського комітету з опіки поранених (Определение, 1914b: 575–576).

У роки Першої світової війни Св. Синод видавав щоденну газету «Приходской листок» «з метою правильного й точного інформування духовенства, а через нього й широких народних мас із сучасними подіями, особливо військовими, щоб у духовенства незмінно підтримувався бадьорий, сповнений мужності й віри у велич Росії настрій, і щоб духовенство, у свою чергу, могло передавати цей настрій парафіянам, оберігаючи їх від впливу неправдивих чуток». Священно-, церковнослужителям єпархії рекомендувалось передплачувати цю газету, оскільки невисока вартість підписки – 1 руб. на чотири місяці – «не могла бути обтяжливою» для більшості церков та кліриків (Определение, 1914с: 594, 596–597). Указом від 5 листопада 1914 р. Св. Синод прийняв рішення про продовження випуску «Приходского листка» і обов'язкову його передплату не тільки єпархіальним керівництвом, а й громадами монастирів, причтами соборів, церков, закладами духовної освіти (Определение, 1914е: 693–696).

У зв'язку з відступом російських військ із західноукраїнських земель внаслідок Горлицької наступальної операції 1915 р. парафіяльним клірикам потрібно було проводити роз'яснювальну роботу. Невдачі на фронті викликали серед населення «зневіру», «розгубленість», «а іноді ремствування і невдоволення». Духовенству потрібно було боротися з цими настроями та поширенням чуток, «заспокоювати, утихомирювати свою збуджену паству» (Очередные задачи, 1915: 850). «Пастирі Церкви передусім самі повинні бути міцними і стійкими в боротьбі з вказаним суспільним настроєм. Ту ж саму бадьорість духу вони повинні всіляко підтримувати і в своїй пастві». Необхідно було переконувати вірян, що «нічого особливого, страшного чи небезпечного і не відбулося в ході військових дій. А причини змін ... невідомі нікому, крім військового командування». Потрібно зберігати протягом воєнного часу «спокій, взаємний мир та злагоду» (Очередная задача, 1915: 543–544). На сторінках єпархіальних відомостей йшлося про поширення чуток, які були суттєво перебільшеними, що призводило до «напруженого» настрою в Київській єпархії. Попри те, що противник знаходився досить далеко від Київщини «серед населення відбувається великий переполох». Так, повідомлялося, що жителі Києва та «деяких повітових міст Київської єпархії, навіть таких віддалених від театру військових дій, як наприклад, Умань та ін.» залишали міста та йшли до інших губерній. В поширенні таких настроїв, особливо в селах, звинувачувалися сектанти як «безперечні прихильники противника та внутрішні вороги». Священникам потрібно було звертати особливу увагу на робітничі колективи у містах, де була більш напружена ситуація (Очередные задачи, 1915: 850–854).

Роки воєнного лихоліття важким тягарем лягли на плечі цивільних. Війна викликала істотне збільшення податків, земських зборів, натуральних повинностей, втрату робочих рук внаслідок мобілізації, здоров'я товарів та послуг. Цивільні залучалися до риття окопів, облаштування оборонних споруд, виконували гужову повинність. Нерідко до розорення селянських господарств призводили реквізиції робочої худоби для потреб армії, особливо у прифронтній зоні. Як зазначалося на шпальтах єпархіальних відомостей, все

це могло «викликати незадоволення, роздратування, ремствування». Священники мали уважно стежити за подібними настроями та закликати вірян обов'язково «все, що потребує воєнна влада свято виконувати як необхідне і корисне для всієї держави», а також «до терплячого і добросовісного виконання кожним усіх військових повинностей», не нарікати «на здавалося б їх нерівномірний розподіл» (Очередные задачи, 1916: 445–446).

Кліриками також проводилися публічні читання, присвячені подіям на фронтах. Так, 22 червня 1915 р. на зборах духовенства 2-го округу Васильківського повіту обговорювалася пропозиція Київського Свято-Володимирського братства щодо проведення пастирями читань «із патріотичних газет про воєнні події», яку підтримали всі священники округу. Читання для вірян мали проводитися у вечірній час недільних і святкових днів. Їм мали передувати «урочисті вечірні», акафісти, молитви за перемогу, панахиди за загиблими, особливо з своїх парафій. Все це мало глибокий емоційно-психологічний підтекст, спрямований на мобілізацію духу та формування відповідного ставлення до подій на фронті. На сторінках єпархіального часопису відзначалося, що такі читання користуються популярністю (Из єпархиальной хроники, 1915d: 802–803).

Духовенству ставилося в обов'язок виконувати пропагандистську функцію, формуючи патріотичні почуття та героїчний настрій. На сторінках «Киевских єпархиальных ведомостей» публікувалися проповіді, виголошення яких було обов'язковим для кожного пастиря. Їх назви говорять самі за себе: «Йди на війну як за покликом Божим», «З чого почалася велика війна», «Тримай присягу до смерті», «Не здавайся в полон», «Німецька підступність», «Остерігайтесь, мовчіть!.. Ворог усюди підслуховує», «Звірське поводження німців з нашими військовополоненими», «Повчання новобранцям щодо листів від наших полонених, в яких описуються нібито хороші умови життя в полоні», «Чи можна вважати війну проти ворога вбивством, всупереч Божій заповіді: «Не вбивай»?» (Потехин, 1916a: 289–294; Потехин, 1916c: 238–242; Капралов, 1916a: 269–273; Капралов, 1916b: 314–318; Капралов, 1916c: 335–340; Потехин, 1916b: 375–379; Зверское обращение, 1916: 433; Отрижевский, 1916: 469–474; Потехин, 1917: 17–22).

З кінця 1915 р. в ряді міст стала відчутною нестача м'яса. В умовах зростаючого дефіциту продуктів харчування державні органи та місцева влада запроваджували заходи для його пом'якшення. Створена в Петрограді Особлива нарада з продовольства висловила за встановлення по всій імперії трьох днів на тиждень, протягом яких не дозволялося вживання м'яса і м'ясних продуктів. У ці дні закривалися бойні, заборонявся продаж м'яса в лавках, ресторанах тощо. В такий спосіб влада намагалася скоротити споживання м'яса і зберегти худобу. Проте очікуваних результатів це не дало (Вільшанська, 2004: 62–63). Уряд зобов'язував парафіяльних кліриків переконувати вірян зменшувати споживання м'яса, мотивуючи це «загрозою сільськогосподарському життю Росії». Священники мали звертати увагу на важливість не лише обов'язкового дотримання постів, а що «утримання від м'ясної їжі в цей час має значення не тільки релігійно-моральне, а й велике

державне, будучи однією з умов майбутнього добробуту нашої батьківщини і сприяє якнайшвидшому подоланню завзятого ворога» (Указы, 1916: 129–131; Православное пастырство, 1916а: 231).

Відповідно до рішення Особливої наради з продовольства священники, псаломники, учителі церковних шкіл єпархії залучалися до проведення загального всеросійського перепису худоби, що належала як сільським так і міським жителям, а також посівних площ і сільськогосподарської продукції. Перепис худоби мав завершитися до 1 травня 1916 р., а продовольства й посівних площ – після завершення посіву. Священники мали «роз'яснювати населенню важливість і необхідність в його ж власних інтересах подавати достовірні дані» (От Киевской, 1916а: 155; Указ, 1916b: 165–166).

В 1916 р. продовольче становище імперії почало серйозно загострюватися, а взимку 1916–1917 рр. погіршилося катастрофічно. В листопаді 1916 р. влада запровадила продрозкладку, тобто примусове вилучення хліба за твердими цінами. Духовенству ставилося в обов'язок і тут прийти на допомогу державі та сприяти виконанню вірянами продрозкладки. Зокрема, наприкінці листопада 1916 р. київський губернатор звертався листом до єпископа Чигиринського Никодима, щоб священники «пішли на зустріч задачам продовольства армії» і продавали свої запаси хліба, «показуючи приклад місцевому селянству». Проте керівник губернії констатував: «Хліб від священників надходить надзвичайно слабо, що безперечно відбивається на настроях селян та бажанні втримати свій хліб від поставки для армії». Тому губернатор повторно звернувся до керівництва єпархії з проханням сприяти виконанню продрозкладки. У відповідь єпархіальна адміністрація видала розпорядження від 28 лютого 1917 р. у якому зазначала, що «не може не прийняти до серця звернення представника світської влади щодо питання надзвичайної важливості». Керівництво єпархії зверталось до духовенства «з гарячим закликком і наполегливим проханням допомогти вітчизні вийти з труднощів в продовольчій частині», «зробити велику послугу державі та продати наявні запаси хліба». Їх «добрий приклад» і пастирське слово «сприятливо позначається на вірянах і вони дадуть необхідний хліб» (Обращение, 1917: 59–60).

Клірики також «мали прийти на допомогу уряду і своїй пастві», закликаючи вірян до купівлі військових облігацій, які активно пропагувалися серед населення для залучення коштів (Православное пастырство, 1916а: 229–232; Православное пастырство, 1916b: 277–281). А на сторінках єпархіального часопису навіть публікувалися проповіді щодо державних позик (Поучение, 1916: 1005–1008).

Указ Св. Синоду від 5 травня 1916 р. вимагав від парафіяльних кліриків ознайомлювати вірян зі змістом 3, 4, 5 правил св. Григорія Неокесарійського, в яких засуджувалися хабарництво, здирництво і «грабунок народу» під час війни (От Киевской, 1916с: 323–325).

Вища церковна адміністрація доручала єпархіальним керівництвам залучати духовенство до увічнення пам'яті загиблих військових, підтримувати благоустрій могил та встановлювати в церквах пам'ятні дошки з іменами

загиблих (Определение, 1915b: 123–124). У відповідь на звернення Олександрівського комітету з опіки поранених до Св. Синоду реалізовувалися заходи щодо вшанування загиблих. У парафіяльних церквах встановлювалися дошки з іменами загиблих воїнів, в населених пунктах «на більш видних місцях» встановлювалися пам'ятники у вигляді капличок, хрестів, кам'яних стовпів тощо. Поховання військових, які помирали у шпиталях відбувалися на окремих кладовищах, які обсаджувалися деревами, обгороджувалися парканами, встановлювалися каплиці, хрести, пам'ятники. Такі кладовища мали нагадувати майбутнім поколінням про жертви Великої війни (Определение, 1914e: 691–692).

Організація системи церковної доброчинності стала одним з першочергових завдань православного духовенства з початком війни. Головні її напрями спрямовувалися на підтримку родин мобілізованих, біженців, солдатських сиріт, створення лікувальних установ, збори пожертвувань на військові потреби.

В селах створювалися парафіяльні опікунські ради, неодмінними членами, та й часто керівниками яких, були місцеві священники. Основна мета рад полягала у матеріальній підтримці родин мобілізованих. Вони визначали матеріальне становище сімей, займалися організацією виплат державної допомоги, а також проводили збори пожертв, надавали продукти харчування, одяг, паливо, допомагали під час сільськогосподарських робіт, залучаючи до цього односельчан та землевласників (Определение, 1914a: 390–391; Флавиан, 1914: 379; Определение, 1915a: 111–112). Мобілізація та як наслідок втрата робочих рук, переклала на жіночі плечі чимало чоловічих обов'язків, тому під час сільськогосподарських робіт проблемою залишався догляд за дітьми. Розпорядженням від 8 квітня 1915 р. Св. Синод вимагав влаштовувати у селах тимчасові ясла, організацією яких займалися опікунські ради (Определение, 1915c: 153–156; Распоряжения, 1915b: 182–183). У зв'язку з використанням австро-німецькими військами хімічної зброї зі сторінок єпархіального часопису дружини священників закликалися до створення «жіночих гуртків» для шиття білизни пораненим воїнам, виготовлення захисних масок (Ближайшая из задач, 1914: 884–885; К вопросу, 1914: 982–983; Православным женщинам, 1915: 630–632).

Масштабними були розміри благодійних зборів, що проводилися духовенством. Так, лише за перший рік війни загальні пожертви грішми та речами від Київської єпархії оцінювалися в 403 585 руб. 45 коп., з яких найбільшу частину складала відрахування на шпиталі – 187 604 руб. 19 коп. Необхідні військовим речі та продукти, які відправлялися безпосередньо на фронт, оцінювалися на суму 116 597 руб. 4 коп., а на матеріальну підтримку родин військових жертви грошима склали 65 242 руб. 71 коп., речами – 6787 руб. 84 коп. (Жертва, 1915: 1212–1213). На потреби війни монастирі також передавали різні речі з цінних металів. Так, Києво-Печерська лавра і Михайлівський Золотоверхий монастир передали в Державний банк 43 пуди срібних речей, які переплавлялися на Монетному Дворі (Указ, 1916a: 154–155).

Учні та вчителі церковних шкіл, в яких викладалося рукоділля,

закликалися до виготовлення білизни за відповідними викрійками, шкарпеток, теплих речей для військових (Определение, 1914d: 617–619) й заготівлі овочів та зелені з шкільних городів для забезпечення військ і шпиталів (Определение, 1916: 149–152).

Облаштування лікувальних установ для поранених військових було одним з ключових завдань системи церковної благодійності. Здебільшого монастирі займалися створенням і утриманням лазаретів, доглядом за пораненими, пошиттям білизни, наданням духовної втіхи. В Києво-Печерській лаврі було облаштовано лазарет на 120 ліжок з повним утриманням. Також лавра безкоштовно надавала приміщення для сотень одужуючих воїнів та військових потреб, опалювала, освітлювала та забезпечувала їх водою. Крім значних пожертв на початку воєнного лихоліття та утримання лазарету, Києво-Печерська лавра відраховувала ще 2% із братського кухля і жалування насельників, проводила збори в церквах, здійснювала поховання багатьох померлих за свій рахунок (Участие, 1914: 879-880; Участие, 1915: 730–733). Також лікувальні установи діяли при Михайлівському, Видубицькому, Свято-Троїцькому, Покровському жіночому та Свято-Микільському монастирях. Останній також безкоштовно надавав приміщення для Лазарету імені вчителів церковно-парафіяльних шкіл Київської єпархії (Участие, 1914: 879-880; Участие, 1915: 730–733).

Велика лікувальна установа на 100 місць – Лазарет імені церков і духовенства Київської єпархії утримувалася за рахунок щомісячних відрахувань 5% від прибутків храмів та 2% від платні священно- і церковнослужителів (Участие, 1914: 880–881; В сентябре, 1914: 641–645; Продолжение списка, 1914: 667–670). Монахині і послушниці, ченці й послушники київських монастирів, а також запрошені сестри милосердя із Червоного Хреста виконували обов'язки братів та сестер милосердя (Из епархиальной хроники, 1914b: 914–915). За два роки діяльності лазарету лікування отримали 2074 особи «нижчих військових чинів» (Из епархиальной хроники, 1916: 824–825; Журналы заседаний ХХХІІ, 1917a: 97).

Загалом, за перший рік війни Київська єпархія за власний кошт утримувала дев'ять шпиталів на 448 ліжко-місць та безкоштовно надавала приміщення для понад 8 тис. осіб (Жертва, 1915: 1212–1213).

Духовенство також долучалося до значущих повітових ініціатив, демонструючи всебічну залученість у життя місцевого населення. Так, у жовтні 1914 р. в с. Маньківка Уманського повіту з ініціативи мирового посередника М. Вишинського, за допомогою духовенства та членів місцевого Свято-Володимирського братства було відкрито лазарет на 25 ліжок, що знаходився у новому приміщенні двокласної церковно-парафіяльної школи (Из епархиальной хроники, 1914c: 1082–1083; Кузнець, 2023: 100).

Духовенство залучалося і до задоволення духовних потреб військових, які знаходилися у шпиталях, ставало їх моральною підтримкою (Участие, 1914: 881; Распоряжения, 1914b: 653; Журнал заседаний священнослужителей, 1914: 653–656; Ведомость, 1914: 657–663). Також священнослужителі сповідали,

причащали, роздавали іконки, релігійну літературу пораненим воїнам під час їх перевезення з фронту до шпиталів (Определение, 1914b: 573–575).

Контрнаступальна операція німецько-австрійських військ у 1915 р. на східному фронті зрушила з місць проживання великі маси людей. З 21 серпня 1915 р. розпочав роботу Комітет київського духовенства з опіки біженців, метою якого було надання допомоги переміщеним особам, насамперед духовного відомства – священно- і церковнослужителям, учителям церковнопарафіяльних шкіл та їх сім'ям (Отчёт, 1916: 108–110). За рік діяльності комітету допомогу в створеному ним притулку для біженців, в одному з приміщень Михайлівського монастиря, отримали 55 069 осіб, на що витратили 18 179 руб. 25 коп. Переселенцям надавався не лише притулок, а й харчування, білизна, одяг, взуття, іноді гроші (Отчёт, 1916: 108–110; Журнали заседаний ХХХІІ, 1917b: 119). Вища церковна адміністрація надавала переміщеним клірикам можливість працевлаштовуватися на нових місцях (Журнал заседаний ХХХІ, 1916b: 83–84). Указом Св. Синоду від 19 жовтня 1915 р. священно- і церковнослужителі, учителі церковнопарафіяльних шкіл залучалися до обліку біженців (Киевские епархиальные ведомости, 1915: 471–472). За розпорядженням митрополита від 10 грудня 1916 р. духовенство Київської єпархії мало невідкладно надати благочинним інформацію про переміщених осіб, які знаходилися в їхніх парафіях (От Киевской, 1916d: 693).

Відповідно до указу Св. Синоду від 11 травня 1916 р. духовенство і вчителі церковнопарафіяльних шкіл залучалися до збору відомостей про сиріт та безпритульних дітей, організованого Центральним статистичним комітетом (От Киевской, 1916b: 314). При монастирях Київської єпархії створювалися притулки для дітей загиблих солдатів. У Межигір'ї в Микільському скиту при Києво-Покровському жіночому монастирі планувалося відкрити притулок для 100 дітей. Будівництво мало завершитися до осені 1916 р. До облаштування приміщення діти мали тимчасово проживати в настоятельських покоях Межигірського монастиря (Распоряжение, 1915: 302–304). З 25 березня 1916 р. розпочався прийом прохань для прийняття до притулку дівчаток віком від 2 до 11 років (Приют, 1916: 94–95). За рішенням єпархіальної адміністрації на повному утриманні в жіночих Ржищівському, Лебединському і Чигиринському монастирях мали проживати й навчатися в монастирських школах по 10 дівчаток-сиріт шкільного віку, а хлопчики – в Києво-Печерській лаврі – 15 осіб, Свято-Микільському Пустинному, Михайлівському і Свято-Троїцькому монастирях – по 10 осіб, Видубицькому – 4, Свято-Пантелеймонівському – 5 (Распоряжение, 1915: 303). Також прийом дітей-сиріт і напівсиріт здійснювався до притулку в с. Насташка Васильківського повіту при Свято-Миколаївському парафіяльному братстві, де діти здобували освіту за програмою двокласної школи та навчалися ремеслу (От Совета, 1916: 38–39). Великий притулок працював у новій кам'яній будівлі Китаєвського господарського двору, що належала Києво-Печерській лаврі (Киевские епархиальные ведомости, 1916: 52). У 1917 р. в лаврському сиротинці знаходилося 49 хлопчиків і 27 дівчаток (Степаненко, 2004: 61).

Свято-Володимирське братство розробляло ідею вирішення гострої

соціальної проблеми сирітства не через створення притулків, а шляхом «сімейної опіки». В організації цієї справи особлива роль відводилася парафіяльним священникам, які надавали відомості про кількість сиріт та сімей, що були готові їх виховувати, мали контролювати відвідування шкіл сиротами та їх належне вихованням в родинях, а за потреби робити зауваження «голови сім'ї» (Проект, 1916: 1070–1077; Письмо, 1916: 695–697). Однак, повноцінно реалізувати проект «сімейної опіки» сиріт не вдалося через революційні події.

З ініціативи Св. Синоду при чоловічих монастирях створювалися притулки і для скалічених воїнів. У 1915 р. було прийнято рішення про надання притулку в монастирях Київської єпархії 50 скаліченим воїнам: 15 осіб в Лаврській пустині, по 10 осіб у Мошногірському, Жаботинському і Медведівському, 5 осіб у Виноградівському. З метою адаптації ветеранів вища церковна адміністрація вимагала організувати навчання різним ремеслам (слюсарному, столярному, взуттєвому, точильному, плетінню, шиттю та ін.), які могли б стати джерелом їх забезпечення в майбутньому (Распоряжение, 1915: 302–304). Однак, як зазначає Г. Степаненко, практично без відчутних наслідків залишилися такі безперечно благородні і корисні ініціативи Св. Синоду як проекти влаштування при монастирях притулків для покалічених солдатів, сиріт загиблих (Степаненко, 2014: 570).

Серед єпархіальних братств, які діяли в Україні особливу роль в системі церковної благодійності відіграло Київське Свято-Володимирське братство. Його головними завданнями були: надання допомоги сім'ям військових, збирання пожертв, відкриття лазаретів, пошиття і відправлення на фронт теплих речей та подарунків на свята тощо. До кінця 1914 р. братство відправило на фронт 53 тис. ватних жилетів, понад 25 тис. онучів, близько 17 тис. сорочок і кальсонів, 3 тис. рушників і носовичків, до 5 тис. пар рукавичок, навушників, напульсників, шкарпеток, близько 17 тис. пакунків з різдвяними подарунками, 100 пудів сухарів, понад 100 пудів тютюну. Також надсилалися цукор, чай, печиво, сушені фрукти, цукерки, ложки, гребінці, люльки, сірники, письмове приладдя та ін. (От Совета, 1915: 13). Одним із пріоритетних завдань братства була турбота про родини мобілізованих – 77 084 сім'ям було видано 163 тис. руб. допомоги. Також Свято-Володимирське братство відкрило 2 шпиталі, здійснювало збори продуктів (Із єпархиальної хроніки, 1915b: 163–165), купувало ковдри, сінники та інші речі для поранених військових, яких залізницею евакуювали із зони бойових дій в тил на лікування (Із єпархиальної хроніки, 1914a: 887–889).

Протягом 1914 р. у Київській єпархії відкрилися 12 повітових і 110 парафіяльних відділень Свято-Володимирського братства (Степаненко, 2004: 55), які проводили збори пожертв для сімей солдатів, забезпечували їх паливом, посівним матеріалом, допомагали під час сільськогосподарських робіт, підтримували шпиталі, передавали на фронт теплі речі, організовували пошиття білизни для поранених, передплачували періодіку, влаштовували читання (Із єпархиальної хроніки, 1915a: 37–39; Із єпархиальної хроніки, 1915c: 378–379).

Висновки. Аналіз матеріалів часопису «Киевские єпархиальные

ведомости» дозволяє простежити залученість Православної церкви в період воєнного лихоліття до виконання критично важливих державних та соціальних завдань. Ведення метричних книг, складання списків призовників, участь у всеросійських переписах худоби та запасів хліба свідчать про те, що церква була головним каналом зв'язку між центральною владою та сільським населенням, особливо в умовах воєнного часу. Масштабною була інформаційно-пропагандистська роль кліру, адже через обов'язкові проповіді, роз'яснення державних настанов і поширення спеціалізованих видань священники протидіяли паніці та сприяли патріотичному піднесенню. Водночас участь у «православній акції» на землях Галичини демонструє використання церкви як інструменту релігійно-політичної експансії на окупованих територіях. Діяльність духовенства єпархії у фінансово-економічній сфері через агітацію за військові облигації, збори коштів, зменшення споживання м'яса підтверджує глибоке залучення церковних громад у справу забезпечення фронту. В умовах Великої війни Київська єпархія, завдяки розгалуженій системі парафій, взяла на себе функцію соціального захисту населення. Завдяки церкві допомога надходила до найвіддаленіших сіл єпархії. Духovenство створювало лікувальні установи, займалося соціальною адаптацією воїнів, які отримали поранення та каліцтва, надавало притулок сиротам, біженцям, забезпечувало їх харчуванням. Соціальне служіння духовенства Київської єпархії набуло системного характеру і стало невід'ємною частиною адміністративної машини імперії. Сума зборів у понад 400 тис. рублів за перший рік війни є показником високої мобілізаційної здатності парафіяльних структур. Джерелами фінансування виступали відрахування з церковних доходів, самооподаткування духовенства, цільові пожертви парафіян, ініціаторами яких виступала церква. Близькість Київської єпархії до фронту робила її соціальне служіння критично важливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Берестень, Мороз, 2019 – Берестень Ю. В., Мороз В. І. Благодійницька діяльність православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни (1914–1915 рр.). *Проблеми політичної історії України*. 2019. Вип. 14. С. 117–138. DOI: <https://doi.org/10.33287/11911>.
- Ближайшая из задач, 1914 – Ближайшая из задач деятельности приходских попечительных советов в переживаемое время. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 36. С. 884–885.
- В сентябре, 1914 – В сентябре поступило на содержание лазарета церкви и духовенства г. Киева и Киевской епархии для раненых воинов. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 44. С. 641–645.
- Ведомость, 1914 – Ведомость начальника Киевского тылового эвакуационного пункта по г. Киеву. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 657–663.
- Вільшанська, 2004 – Вільшанська О. Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 56–70.
- Галуха, 2019 – Галуха Л. Православне духовенство Волинської губернії у подіях Першої світової війни. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2019. Вип. 31. Кн. 1. С. 24–38.
- Движения, 1916 – Движения и перемены по службе. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 15-16. С. 168–169.
- Жертва, 1915 – Жертва Киевской епархии на алтарь отечества за год войны. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 51–52. С. 1211–1214.
- Журнал заседаний священнослужителей, 1914 – Журнал заседаний священнослужителей г. Киева в зале Православного религиозно-просветительного общества 6-го октября 1914 года под председательством преосвященного епископа Никодима. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 653–656.
- Журнал заседаний XXXI, 1916а – Журнал заседаний XXXI Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 23 сентября по 6 октября 1915 года. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 2. С. 65–80.

- Журнал заседаний XXXI, 1916b – Журнал заседаний XXXI Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 23 сентября по 6 октября 1915 года. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 3. С. 81–96.
- Журналы заседаний XXXII, 1917a – Журналы заседаний XXXII Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 3 октября по 19 октября 1916 года. *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 2. С. 89–104.
- Журналы заседаний XXXII, 1917b – Журналы заседаний XXXII Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 3 октября по 19 октября 1916 года. *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 3. С. 105–120.
- Зверское обращение, 1916 – Зверское обращение немцев с нашими военнопленными. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 19. С. 429–433.
- Из епархиальной хроники, 1914a – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 36. С. 885–889.
- Из епархиальной хроники, 1914b – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 37. С. 913–920.
- Из епархиальной хроники, 1914c – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 44. С. 1077–1085.
- Из епархиальной хроники, 1915a – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 2. С. 35–39.
- Из епархиальной хроники, 1915b – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 7. С. 163–166.
- Из епархиальной хроники, 1915c – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 16. С. 375–379.
- Из епархиальной хроники, 1915d – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 34. С. 797–803.
- Из епархиальной хроники, 1916 – Из епархиальной хроники. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 38. С. 823–827.
- К вопросу, 1914 – К вопросу о деятельности приходских советов. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 40. С. 982–983.
- Капралов, 1916a – Капралов Е. Держи присягу до смерти. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 12. С. 269–273.
- Капралов, 1916b – Капралов Е. Не сдавайся в плен. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 14. С. 314–318.
- Капралов, 1916c – Капралов Е. Немецкое коварство. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 15-16. С. 335–340.
- Киевские епархиальные ведомости, 1915 – *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 44. С. 471–472.
- Киевские епархиальные ведомости, 1916 – *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 6. С. 52.
- Кузнец, 2023 – Кузнец Т. Благодійність у роки Першої світової війни: висвітлення газетою «Киевлянин» регіонального контексту. *Věda a perspektívy*. 2023. № 6 (25). С. 93–104. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-6\(25\)-93-104](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-6(25)-93-104).
- Обращение, 1917 – Обращение к духовенству епархии. *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 10. С. 59–60.
- Определение, 1914a – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 32. С. 389–391.
- Определение, 1914b – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 38. С. 573–579.
- Определение, 1914c – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 40. С. 593–598.
- Определение, 1914d – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 42. С. 617–619.
- Определение, 1914e – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 47. С. 685–696.
- Определение, 1914f – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 51-52. С. 746–753.
- Определение, 1915a – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 12-13. С. 111–112.
- Определение, 1915b – Определения Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 14. С. 123–127.
- Определение, 1915c – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 16. С. 153–156.
- Определение, 1916 – Определение Святейшего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 14. С. 149–152.
- От Киевской, 1914 – От Киевской духовной консистории. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 26. С. 277–279.
- От Киевской, 1916a – От Киевской духовной консистории. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 14. С. 155–157.

- От Киевской, 1916b – От Киевской духовной консистории. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 23. С. 314–316.
- От Киевской, 1916c – От Киевской духовной консистории. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 24. С. 323–326.
- От Киевской, 1916d – От Киевской духовной консистории. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 51–52. С. 692–695.
- От Совета, 1916 – От Совета Киевского епархиального Св. Владимирского братства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 4. С. 38–39.
- От Совета, 1915 – От Совета состоящего под высочайшим его императорского величества покровительством Киевского епархиального Свято-Владимирского братства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 1. С. 10–13.
- От управления, 1914 – От управления по воинской повинности объявляется. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 32. С. 393.
- Отрижевский, 1916 – Отрижевский П. Поучение новобранцам по поводу получаемых от наших пленных писем, в которых описываются хорошие будто бы условия жизни в плену. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 21. С. 469–474.
- Отчёт, 1916 – Отчёт Комитета киевского духовенства по призрению беженцев за время с 21-го августа по 31-е декабря 1915 года. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 11. С. 107–111.
- Очередная задача, 1915 – Очередная задача пастырского служения в наши дни. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 24. С. 541–544.
- Очередные задачи, 1915 – Очередные задачи пастырского служения в Киевской епархии. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 37. С. 850–854.
- Очередные задачи, 1916 – Очередные задачи пастырского служения в настоящее военное время. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 20. С. 445–448.
- Письмо, 1916 – Письмо Киевского епарх. Св.-Владимирского братства к о. о. настоятелям церквей. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 51–52. С. 695–697.
- Потехин, 1916a – Потехин С. Иди на войну, как на зов Божий. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 13. С. 289–294.
- Потехин, 1917 – Потехин С. Можно ли почитать войну против врага убийством, противным Божьей заповеди: «не убей?». *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 2. С. 17–22.
- Потехин, 1916b – Потехин С. Остерегайтесь молчите!.. Враг всюду подслушивает. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 17. С. 375–379.
- Потехин, 1916c – Потехин С. С чего началась великая война. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 11. С. 238–242.
- Поучение, 1916 – Поучение в дни подписки на государственный заем. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 48. С. 1005–1008.
- Православное пастырство, 1916a – Православное пастырство и война. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 11. С. 229–232.
- Православное пастырство, 1916b – Православное пастырство и война. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 13. С. 277–281.
- Православным женщинам, 1915 – Православным женщинам Киевской епархии. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 27. С. 630–632.
- Приют, 1916 – Приют для сирот-девочек. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 10. С. 94–95.
- Продолжение списка, 1914 – Продолжение списка единовременных пожертвований, 2% и 5% отчислений духовенства и церквей на лазарет их имени, поступивших до 1 октября сего 1914 года. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 667–670.
- Проект, 1916 – Проект семейного презрения сирот воинов второй отечественной войны. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 51–52. С. 1070–1077.
- Распоряжение, 1915 – Распоряжение епархиального начальства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 27. С. 302–309.
- Распоряжения, 1914a – Распоряжения епархиального начальства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 36. С. 453–455.
- Распоряжения, 1914b – Распоряжения епархиального начальства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 653.
- Распоряжения, 1915a – Распоряжения епархиального начальства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 8. С. 70–71.
- Распоряжения, 1915b – Распоряжения епархиального начальства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 19. С. 182–183.
- Распоряжения, 1917 – Распоряжения епархиального начальства. *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 9. С. 51–52.
- Саранча, 2010 – Саранча В. «Полтавские епархиальные ведомости» як джерело з історії церковного життя Полтавщини в період Першої світової війни. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 21. Київ, 2010. С. 223–239.

- Стародуб, 2014 – Стародуб А. В. Православ'я на західноукраїнських землях. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна* : у 2 кн. Книга 1. Історичні нариси. Київ, 2014. С. 572–590.
- Степаненко, 2004 – Степаненко Г. В. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 45–65.
- Степаненко, 2014 – Степаненко Г. В. Соціальне служіння православного духовенства українських єпархій. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна* : у 2 кн. Книга 1. Історичні нариси. Київ, 2014. С. 562–572.
- Указ, 1916а – Указ его императорского величества, самодержца всероссийского, из Святейшего Правительствующего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 14. С. 154–155.
- Указ, 1916б – Указ его императорского величества, самодержца всероссийского, из Святейшего Правительствующего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 15-16. С. 165–166.
- Указ, 1916с – Указ его императорского величества, самодержца всероссийского, из Святейшего Правительствующего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 29. С. 407–409.
- Указы, 1916 – Указы его императорского величества, самодержца всероссийского, из Святейшего Правительствующего Синода. *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 13. С. 129–132.
- Участие, 1915 – Участие киевского духовенства в оказании помощи нашим воинам. *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 31. С. 729–733.
- Участие, 1914 – Участие киевского православного духовенства в жертвах на нужды военного времени. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 36. С. 877–883.
- Флавиан, 1914 – Флавиан, митрополит Киевский и Галицкий. Духовенству Киевской епархии. *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 31. С. 377–381.
- Хитровська, 2011 – Хитровська Ю. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – початку XX ст. : Монографія. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. 472 с.
- Цап, 2014 – Цап М. Волинське православне духовенство в Першій світовій війні. *Волинський Благовісник*. 2014. № 2. С. 95–107.

REFERENCES

- Beresten, Moroz, 2019 – Beresten Yu. V., Moroz V. I. Blahodiinytska diialnist pravoslavnoho dukhovenstva Katerynoslavskoi yeparkhii na pochatku Pershoi svitovoi viiny (1914-1915 rr.) [Charitable activities of the Orthodox clergy of the Katerynoslav diocese at the beginning of the First World War (1914-1915)]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. 2019. Vyp. 14. S. 117–138. DOI: <https://doi.org/10.33287/11911> [in Ukrainian].
- Blizhaishaya iz zadach, 1914 – Blizhaishaya iz zadach deyatelnosti prikhodskikh popechitelnykh sovetov v perezhivaemoe vremya [A foremost task of the parish guardianship councils in the present times]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 36. S. 884–885. [in Russian].
- V sentyabre, 1914 – V sentyabre postupilo na sodержanie lazareta tserkvei i dukhovenstva g. Kieva i Kievskoi yeparkhii dlya ranenikh voynov [In September, the funds were received for the maintenance of the infirmary of the churches and clergy of Kiev and Kiev diocese for wounded soldiers]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 44. S. 641–645. [in Russian].
- Vedomost, 1914 – Vedomost nachalnika Kievskogo tilovogo evakuatsionnogo punkta po g. Kievu [Report of the head of the Kiev rear evacuation point in the city of Kiev]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 657–663. [in Russian].
- Vilshanska, 2004 – Vilshanska O. L. Povsiakdenne zhyttia naseleennia Ukrainy pid chas Pershoi svitovoi viiny [Everyday Life of the Population of Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2004. № 4. S. 56–70. [in Ukrainian].
- Halukha, 2019 – Halukha L. Pravoslavne dukhovenstvo Volynskoi hubernii u podiiakh Pershoi svitovoi viiny [Orthodox clergy of Volyn province in the events of the First World War]. *Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoї istorii*. 2019. Vyp. 31. Kn. 1. S. 24–38. [in Ukrainian].
- Dvizheniya, 1916 – Dvizheniya i peremeni po sluzhbe [Appointments and Changes in Service]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 15-16. S. 168–169. [in Russian].
- Zhertva, 1915 – Zhertva Kievskoi yeparkhii na altar otechestva za god voyni [The sacrifice of the Kiev diocese on the altar of the homeland during the year of war]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 51–52. S. 1211–1214. [in Russian].
- Zhurnal zasedanii syvashchenosluzhitelei, 1914 – Zhurnal zasedanii syvashchenosluzhitelei g. Kieva v zale Pravoslavnoho religiozno-prosvetitel'nogo obshchestva 6-go oktyabrya 1914 goda pod predsedatelstvom preosvyashchennogo yepiskopa Nikodima [Journal of meetings of the Kiev clergy in the hall of the Orthodox Religious and Educational Society on October 6, 1914 under the chairmanship of His Grace Bishop Nicodemus]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 653–656. [in Russian].
- Zhurnal zasedanii XXXI, 1916a – Zhurnal zasedanii XXXI Kievskogo yeparkhial'nogo sezda deputatov dukhovenstva s 23 sentyabrya po 6 oktyabrya 1915 goda [Journal of meetings of the XXXI Kiev diocesan congress of clergy deputies from September 23 to October 6, 1915]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 2. S. 65–80. [in Russian].

- Zhurnal zasedanii XXXI, 1916b – Zhurnal zasedanii XXXI Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 23 sentyabrya po 6 oktyabrya 1915 goda [Journal of meetings of the XXXI Kiev diocesan congress of clergy deputies from September 23 to October 6, 1915]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 3. S. 81–96. [in Russian].
- Zhurnali zasedanii XXXII, 1917a – Zhurnali zasedanii XXXII Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 3 oktyabrya po 19 oktyabrya 1916 goda [Journals of meetings of the XXXII Kiev diocesan congress of clergy deputies from October 3 to 19, 1916]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 2. S. 89–104. [in Russian].
- Zhurnali zasedanii XXXII, 1917b – Zhurnali zasedanii XXXII Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 3 oktyabrya po 19 oktyabrya 1916 goda [Journals of meetings of the XXXII Kiev diocesan congress of clergy deputies from October 3 to 19, 1916]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 3. S. 105–120. [in Russian].
- Zverskoe obrashchenie, 1916 – Zverskoe obrashchenie nemtsev s nashimi voenno-plennimi [Brutal Treatment of Our Prisoners of War by the Germans]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 19. S. 429–433. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914a – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 36. S. 885–889. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914b – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 37. S. 913–920. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914c – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 44. S. 1077–1085. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1915a – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 2. S. 35–39. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1915b – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 7. S. 163–166. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1915c – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 16. S. 375–379. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1915d – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 34. S. 797–803. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1916 – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 38. S. 823–827. [in Russian].
- K voprosu, 1914 – K voprosu o deyatelnosti prikhodskikh sovetov [On the activities of parish councils]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 40. S. 982–983. [in Russian].
- Kapralov, 1916a – Kapralov Ye. Derzhi prislyagu do smerti [Keep the Oath unto Death]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 12. S. 269–273. [in Russian].
- Kapralov, 1916b – Kapralov Ye. Ne sdavaysya v plen [Do Not Surrender to Captivity]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 14. S. 314–318. [in Russian].
- Kapralov, 1916c – Kapralov Ye. Nemetskoe kovarstvo [German Treachery]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 15-16. S. 335–340. [in Russian].
- Kievskie yeparkhialnie vedomosti, 1915 – *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 44. S. 471–472. [in Russian].
- Kievskie yeparkhialnie vedomosti, 1916 – *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 6. S. 52. [in Russian].
- Kuznets, 2023 – Kuznets T. Blahodiinist u roky Pershoi svitovoi viiny: vysvitlennia hazetoiu «Kyevliany» rehionalnoho kontekstu [Charity during the First World War: coverage of the regional context by the newspaper «Kievliany»]. *Věda a perspektivy*. 2023. № 6 (25). S. 93–104. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-6\(25\)-93-104](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-6(25)-93-104). [in Ukrainian].
- Obrashchenie, 1917 – Obrashchenie k dukhovenstvu yeparkhii [Address to the Clergy of the Eparchy]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 10. S. 59–60. [in Russian].
- Opredelenie, 1914a – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 32. S. 389–391. [in Russian].
- Opredelenie, 1914b – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 38. S. 573–579. [in Russian].
- Opredelenie, 1914c – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 40. S. 593–598. [in Russian].
- Opredelenie, 1914d – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 42. S. 617–619. [in Russian].
- Opredelenie, 1914e – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 47. S. 685–696. [in Russian].
- Opredelenie, 1914f – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 51-52. S. 746–753. [in Russian].
- Opredelenie, 1915a – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 12-13. S. 111–112. [in Russian].
- Opredelenie, 1915b – Opredeleniya Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 14. S. 123–127. [in Russian].
- Opredelenie, 1915c – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 16. S. 153–156. [in Russian].
- Opredelenie, 1916 – Opredelenie Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 14. S. 149–152. [in Russian].

- Ot Kievskoi, 1914 – Ot Kievskoi dukhovnoi konsistorii [From the Kiev Spiritual Consistory]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 26. S. 277–279. [in Russian].
- Ot Kievskoi, 1916a – Ot Kievskoi dukhovnoi konsistorii [From the Kiev Spiritual Consistory]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 14. S. 155–157. [in Russian].
- Ot Kievskoi, 1916b – Ot Kievskoi dukhovnoi konsistorii [From the Kiev Spiritual Consistory]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 23. S. 314–316. [in Russian].
- Ot Kievskoi, 1916c – Ot Kievskoi dukhovnoi konsistorii [From the Kiev Spiritual Consistory]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 24. S. 323–326. [in Russian].
- Ot Kievskoi, 1916d – Ot Kievskoi dukhovnoi konsistorii [From the Kiev Spiritual Consistory]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 51-52. S. 692–695. [in Russian].
- Ot Soveta, 1916 – Ot Soveta Kievskogo yeparkhialnogo Sv. Vladimirskogo bratstva [From the Council of the Kiev Diocesan St. Vladimir Brotherhood]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 4. S. 38–39. [in Russian].
- Ot Soveta, 1915 – Ot Soveta sostoyashchego pod visochaishim yego imperatorskogo velichestva pokrovitelstvom Kievskogo yeparkhialnogo Svyato-Vladimirskogo bratstva [From the Council of the Kiev Diocesan St. Vladimir Brotherhood, under the high patronage of His Imperial Majesty]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 1. S. 10–13. [in Russian].
- Ot upravleniya, 1914 – Ot upravleniya po voinskoj povinnosti obyavlyaetsya [Announcement from the Military Conscription Office]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 32. S. 393. [in Russian].
- Otrizhevskii, 1916 – Otrizhevskii P. Pouchenie novobrantsam po povodu poluchaemikh ot nashikh plennikh pisem, v kotorikh opisivayutsya khoroshie budto bi usloviya zhizni v plenu [Instruction to Recruits Regarding Letters Received from Our Prisoners of War Describing Allegedly Good Living Conditions in Captivity]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 21. S. 469–474. [in Russian].
- Otchyot, 1916 – Otchyot Komiteta kievskogo dukhovenstva po prizreniyu bezhentsev za vremya s 21-go avgusta po 31-e dekabrya 1915 goda [Report of the Kiev clergy committee for refugee care for the period from August 21 to December 31, 1915]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 11. S. 107–111. [in Russian].
- Ocherednaya zadacha, 1915 – Ocherednaya zadacha pastirskogo sluzheniya v nashi dni [A pressing task for pastoral service in our day]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 24. S. 541–544. [in Russian].
- Ocherednie zadachi, 1915 – Ocherednie zadachi pastirskogo sluzheniya v Kievskoi yeparkhii [Current Tasks of Pastoral Ministry in the Kyiv Eparchy]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 37. S. 850–854. [in Russian].
- Ocherednie zadachi, 1916 – Ocherednie zadachi pastirskogo sluzheniya v nastoyashchee voennoe vremya [Current Tasks of Pastoral Ministry in the Present Time of War]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 20. S. 445–448. [in Russian].
- Pismo, 1916 – Pismo Kievskogo yeparkh. Sv.-Vladimirskogo bratstva k o. o. nastoyatelyam tserkvei [Letter from the St. Vladimir Brotherhood of the Kiev diocese to the reverend rectors of the churches]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 51–52. S. 695–697. [in Russian].
- Potekhin, 1916a – Potekhin S. Idi na voinu, kak na zov Bozhii [Go to War as to the Call of God]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 13. S. 289–294. [in Russian].
- Potekhin, 1917 – Potekhin S. Mozhno-li pochitat voinu protiv vraga ubiistvom, protivnim Bozhei zapovedi: «ne ubei?» [Can War against the Enemy Be Considered Murder Contrary to God's Commandment "Thou Shalt Not Kill"?]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 2. S. 17–22. [in Russian].
- Potekhin, 1916b – Potekhin S. Osteregaites molchite!.. Vrag vsyudu podslushivaet [Beware, Keep Silent!.. The Enemy Is Listening Everywhere]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 17. S. 375–379. [in Russian].
- Potekhin, 1916c – Potekhin S. S chego nachalas velikaya voina [How the Great War Began]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 11. S. 238–242. [in Russian].
- Pouchenie, 1916 – Pouchenie v dni podpiski na gosudarstvennii zaem [Instruction during the Subscription to the State Loan]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 48. S. 1005–1008. [in Russian].
- Pravoslavnoe pastirstvo, 1916a – Pravoslavnoe pastirstvo i voina [Orthodox Pastoral Ministry and War]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 11. S. 229–232. [in Russian].
- Pravoslavnoe pastirstvo, 1916b – Pravoslavnoe pastirstvo i voina [Orthodox Pastoral Ministry and War]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 13. S. 277–281. [in Russian].
- Pravoslavnim zhenshchinam, 1915 – Pravoslavnim zhenshchinam Kievskoi yeparkhii [To the Orthodox women of the Kiev diocese]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 27. S. 630–632. [in Russian].
- Priyut, 1916 – Priyut dlya sirot-devochek [An asylum for orphaned girls]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 10. S. 94–95. [in Russian].
- Prodolzhenie spiska, 1914 – Prodolzhenie spiska yedinovremennikh pozhertvovaniy, 2% i 5% otchislenii dukhovenstva i tserkvei na lazaret ikh imeni, postupivshikh do 1 oktyabrya sego 1914 goda [Continuation of the list of one-time donations, 2% and 5% contributions of the clergy and churches for their named infirmary, received by October 1, 1914]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 667–670. [in Russian].
- Proekt, 1916 – Proekt semeinogo prezreniya sirot voinov vtoroi otechestvennoi voini [A project for the family-based care of orphans of soldiers of the Second Patriotic War]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 51–52. S. 1070–1077. [in Russian].
- Rasporyazhenie, 1915 – Rasporyazhenie yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 27. S. 302–309. [in Russian].

- Rasporyazheniya, 1914a – Rasporyazheniya yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 36. S. 453–455. [in Russian].
- Rasporyazheniya, 1914b – Rasporyazheniya yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 653. [in Russian].
- Rasporyazheniya, 1915a – Rasporyazheniya yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 8.S. 70–71. [in Russian].
- Rasporyazheniya, 1915b – Rasporyazheniya yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 19. S. 182–183. [in Russian].
- Rasporyazheniya, 1917 – Rasporyazheniya yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 9. S. 51–52. [in Russian].
- Sarancha, 2010 – Sarancha V. «Poltavskye eparkhialnye vedomosti» yak dzherelo z istorii tserkovnoho zhyttia Poltavshchyny v period Pershoi svitovoi viiny. Naukovi zapysky [«Poltavskie Eparchialnye Vedomosti» as source on history of church life of Poltavshchyna in the period of the first world war]. *Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. T. 21. Kyiv, 2010. S. 223–239. [in Ukrainian].
- Starodub, 2014 – Starodub A. V. Pravoslavia na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Orthodoxy in Western Ukrainian Lands]. *Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina : u 2 kn. Knyha 1. Istorychni narysy*. Kyiv, 2014. S. 572–590. [in Ukrainian].
- Stepanenko, 2004 – Stepanenko H. V. Pravoslavne parafiialne dukhovenstvo na ukrainskykh zemliakh Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny (1914 – liutyi 1917 rr.) [The Orthodox parish clergy in the Ukrainian lands of the Russian Empire during the First World War (1914 – February 1917)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2004. № 5. S. 45–65. [in Ukrainian].
- Stepanenko, 2014 – Stepanenko H. V. Sotsialne sluzhinnia pravoslavnoho dukhovenstva ukrainskykh yeparkhii [Social service of the Orthodox clergy of Ukrainian dioceses]. *Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina : u 2 kn. Knyha 1. Istorychni narysy*. Kyiv, 2014. S. 562–572. [in Ukrainian].
- Ukaz, 1916a – Ukaz yego imperatorskogo velichestva, samodorzhtsa vserossiiskogo, iz Svyateishego Pravitelstvuyushchego Sinoda [Decree of His Imperial Majesty, autocrat of all the Russias, from the Most Holy Governing Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 14. S. 154–155. [in Russian].
- Ukaz, 1916b – Ukaz yego imperatorskogo velichestva, samodorzhtsa vserossiiskogo, iz Svyateishego Pravitelstvuyushchego Sinoda [Decree of His Imperial Majesty, autocrat of all the Russias, from the Most Holy Governing Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 15-16. S. 165–166. [in Russian].
- Ukaz, 1916c – Ukaz yego imperatorskogo velichestva, samodorzhtsa vserossiiskogo, iz Svyateishego Pravitelstvuyushchego Sinoda [Decree of His Imperial Majesty, autocrat of all the Russias, from the Most Holy Governing Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 29. S. 407–409. [in Russian].
- Ukazi, 1916 – Ukazi yego imperatorskogo velichestva, samodorzhtsa vserossiiskogo, iz Svyateishego Pravitelstvuyushchego Sinoda [Decrees of His Imperial Majesty, autocrat of all the Russias, from the Most Holy Governing Synod]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 13. S. 129–132. [in Russian].
- Uchastie, 1915 – Uchastie kievskogo dukhovenstva v okazanii pomoshchi nashim voynom [The participation of the Kiev clergy in helping our soldiers]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 31. S. 729–733. [in Russian].
- Uchastie, 1914 – Uchastie kievskogo pravoslavnoho dukhovenstva v zhertvakh na nuzhdi voennogo vremeni [The participation of the Kiev Orthodox clergy in sacrifices for wartime needs]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 36. S. 877–883. [in Russian].
- Flavian, 1914 – Flavian, mitropolit Kievskii i Galitskii. Dukhovenstvu Kievskoi yeparkhii [Flavian, Metropolitan of Kiev and Galicia. To the clergy of the Kiev diocese]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 31. S. 377–381. [in Russian].
- Khytrovska, 2011 – Khytrovska Yu. Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – pochatku XX st. [Participation of Christian Denominations in the Socio-Political Life of Right-Bank Ukraine in the Late 18th – Early 20th Century] : Monohrafiia. Kyiv : Vyd-vo Yevrop. un-tu, 2011. 472 s. [in Ukrainian].
- Tsap, 2014 – Tsap M. Volynske pravoslavne dukhovenstvo v Pershii svitovii viini [Volyn Orthodox Clergy during the First World War]. *Volynskiy Blahovisnyk*. 2014. № 2. S. 95–107. [in Ukrainian].

Перше надходження – 13.04.2026

Прийнято до друку – 27.04.2026

Оприлюднено на сайті – 06.05.2026